

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Дарин Войнов Тенев

за дисертационния труд на

Еньо Константинов Стоянов

„Инвенция и литература в съвременната теория”

за придобиване на научната и образователна степен „Доктор”

в област на висшето образование 2.1. Филология (Теория на литературата)

Дисертацията на Еньо Стоянов се състои от осем глави, увод, заключение и библиография с общ обем от 286 стандартни страници. Библиографията включва 121 заглавия на български, руски, английски, френски, немски и испански език.

Още в началото трябва да кажа, че по концептуалната си мощ, задълбоченост и оригиналност този труд надхвърля изискванията за получаване на образователната и научна степен „доктор“. Като се движи плътно по заявената тема на изследването, формулирана в заглавието, трудът не се задоволява с това да систематизира най-важните и влиятелни теоретични схващания с оглед на литературната инвенция, а изгражда последователно и плътно своя собствена концепция и това е един от най-големите му приноси.

Темата, по начина, по който е изразена в заглавието, крие опасността да бъде недоразчетена, изместена, така че да бъде сведена до въпроса за съвременни теории за инвенцията в литературата. Дисертацията обаче не се е подвела по това редуционистко предложение. Във внимателните прочити и реконструкции, които разгръща, докато сигурно излага и аргументира собствените си тези, изследването проследява паралелния път на двете си основни понятия, инвенция и литература, като показва как и кога техните траектории се оказват преплетени и свързани, а после, отвъд това свързване, демонстрира как самото разбиране за инвенция днес е зависимо и разчита на нещо литературно дори когато не става пряко дума за литература. Съвестното отношение към поставения в заглавието проблем води до сложна стратегия както относно структурирането на изследването, така и във връзка с налагането на методологически ограничения. Другият

структурно определящ момент е свързан с втората част на заглавието: „в съвременната теория“. Съвременната теория е обосновано разбрана не като сводима до литературна теория в тесния смисъл, а с оглед на разширените граници на онова, което някъде наричат „Теория“ с главна буква, включващо по продуктивен начин и философия, и критическа теория, и една особена саморефлексия на самото поле на теорията в хуманитарните науки.

Преди да премина към критическо представяне на основните тези на дисертацията, бих искал да кажа дума за методологически избраните от труда ограничения и за стратегията, която споменах. Седем от осемте глави на дисертацията са посветени на мислители и изследователи от двадесети век, които са предложили силни и влиятелни тези върху инвенцията и новото. С изключение на една (шеста глава), всичките се занимават с имена от втората половина на двадесети век, тоест времето на онова, което се определя като „съвременна теория“. Прави впечатление, че не се следва хронологичен принцип. Започва се с Дерида, чийто текст, анализиран пространно и внимателно от работата, е от осемдесетте и времево е доста по-късно от разгледаните текстове на Адорно, както и десет години по-късно от „Теория на авангарда“ на Бюргер, които са обект на третата глава. Четвъртата глава се обръща към литературната антропология на Изер, развивана във втората половина на осемдесетте и началото на деветдесетте, поне десетина години след книгата на Рикьор върху метафората, която е обсъдена в шеста глава. Защо не е спазена хронологията?

Хронологията е добро извинение, когато иманевъзможност за изграждане на концептуална траектория при разглеждането на дадена проблематика. В дисертацията на Еньо Стоянов подобно извинение не е било нужно. Той тръгва от Дерида, защото през Дерида откроява най-ефикасно основните насоки, които ще движат собственото му питане. Двете най-важни насоки, които бих споменал, могат да бъдат формулирани като въпроси: (1) Как могат да се мислят едновременно и заедно двете значения на инвенцията като откриване на нещо, което вече съществува, и като изобретяване на нещо ново? (2) Може ли да се намери такова решение на съчетаването на двете, което да няма нужда от трансцендентна опора, решение, което да е принципно иманентно? Към тези насоки следва да се добавят и други, като например въпросът за това дали инвенцията следва да се отнася само към формата, или трябва да се схваща като семантична операция. Всички те са очертани ясно тъкмо в главата върху Дерида.

Това обаче е предполагало максимално фокусиране върху обсъждания проблем и в този смисъл главата върху Дерида е изисквала не изследване на френския мислител, а дори обратното, методологическо въздържане от разглеждане на многобройните текстове на самия мислител и още по-многобройните коментари върху тях. Избраната стратегия е да се подбере такъв текст, който да позволи подобно фокусирано извеждане на основните нишки не в светлината на работата на Дерида, а в светлината на проблема за инвенцията и литературата. Еньо Стоянов, който е публикувал текстове върху Дерида и го познава добре, се е спрял на „Психея: инвенция на другото“ и е удържал препратките към други текстове, било на Дерида, било на мислители, споменати в главата, като де Ман или Сърл, сведени до минимум. Така например, когато разглежда цитата от Цицерон в „Психея...“ и анализира алегоричния план на перформативния жест на Дерида в прочита на връзката между баща и син, при която синът изпреварващо вече е очаквал желанието на бащата и му е отговорил преди да се е появило, Еньо Стоянов поставя в скоби огромния въпрос за детето и връзката с бащата в съчиненията на френския мислител (поне от *Дисеминацията* и *Glas* през *Пощенската картичка* до *Circonfession*и отвъд), за да може да изведе на преден план инвенцията по начина, по който е обсъдена деконструктивно в контекста на класическата реторика.

Същият двоен стратегически ход, при който, от една страна, се избира един основен фокусен текст, а от друга, коментарът се въздържа от разпиляване чрез методологическо епохе спрямо излизащите извън централната проблематика нишки на разглежданите теории и концепции, може да се види и в другите глави, но особено ясно в последната, осмата, посветена на Жилбер Симондон и Жил Делюз, където – подобно на главата върху Дерида – опасността от разпиляване и отклонение е най-голяма. Такава стратегия изисква не само впечатляваща самодисциплина, но и дълбоко познаване на коментираните автори, защото в противен случай дори когато е избран подходящ текст за фокусна точка, лесно биха се получили изкривявания при интерпретацията. Именно прецизността, строгостта и коректността на интерпретациите, които Еньо Стоянов предлага на всеки от разглежданите автори, показва колко се е занимавал и колко внимателно е проучил мислителите и вторичната литература върху тях, преди да разгърне нишките на собственото си изследване.

Прави впечатление, че две от главите сякаш не отговарят нито на отказа от хронологичния принцип, нито на спирането върху съвременната теория. Става дума за първата и шестата глава, посветени съответно, веднъж, на развитието на понятието инвенция от Античността до Новото време и, втори път, на Анри Бергсон. И в двата случая обаче става дума за ходове, които са в съзвучие с основната стратегия. Първата глава предлага генеалогия на самото възникване на проблема за инвенцията по начина, по който се появява през двадесети век, като паралелно показва как в самия си генезис той се е преплел с литературните въпроси за мимезиса, фикцията и метафората. В този смисъл, тази глава дава необходимата рамка, за да може втората глава върху Дерида да открие ключовите нишки на проблематиката. Главата върху Бергсон, от друга страна, не само е необходимо въведение към Делюз (и тук следва да се спомене, че предложеният в дисертацията прочит на Бергсон е признато дельоззиански, с важни препратки към работата на Делюз върху Бергсон), но и необходим контрапункт към обсъжданите до този момент автори (Дерида, Адорно, Бюргер, Изер, Долежел, Рикъор). В този смисъл, тя е необходима не с оглед на хронологията, а на концептуалната логика на труда.

Обобщаващо за избраната и последователно прокарана комплексна стратегия на дисертацията бих казал, че рядко като учени и изследователи се натъкваме на трудове, като предложения от Еньо Стоянов – труд, който съчетава по впечатляващ начин *строгост* и *свобода*. Строгостта, от една страна, на внимателното мислене, на аргументираното изграждане на силен литературоведски и философски аргумент, а, от друга, строгостта на изключително доброто познаване на източниците, които дискутира. Но тази строгост не само не пречи, а напротив, спомага за разгръщането на свободата на теоретичната мисъл на Стоянов. Защото в тази работа върху инвенцията, инвенциите от страна на самия текст на дисертацията неспирно се появяват и постоянно хвърлят нова светлина върху добре познати автори, намират непознати на широката публика мислители, чертаят винаги изненадващи и винаги изненадващо убедителни интерпретации и то докато изграждат една цялостна теоретична концепция, която смело минава отвъд всичко, което е предлагала и предлага литературната теория. Затова сега ще се обърна към развиваните в труда тези и собствената концепция за инвенцията на Еньо Стоянов.

В главата върху Дерида е демонстрирано как дори в обвързването на инвенцията с новото, тя запазва централната за Античността връзка с вече даденото, на първо място с

оглед на това, че, за да бъде разпозната изобщо като новост, тя има нужда от условия, които да позволяват това, има нужда от правила, от конвенции, от вече даден и разпознаваем контекст, което обаче предполага тя да се откаже от абсолютно новото. „Новото“ в този смисъл не може да бъде определящ критерий; то е метафизически предзададено понятие. Откъдето и настояването на Дерида, че инвенцията е инвенция на другото (в двойния смисъл на субективен и обективен генетив), където другото не е новото. Другото предполага „повторима несводима единичност“ (с 59). Еньо Стоянов обаче посочва, че с този жест Дерида се изправя пред риска да върне инвенцията към трансцендентност, сходна на полаганата от барока с идеята за смайването от чудото. Ето защо пред това да продължи към една метафизика на другостта (изразът е мой), той предпочита да преосмисли другояче самото понятие за ново.

Тъкмо това отвежда анализа му към Т. В. Адорно и П. Бюргер. (Нека в скоби спомена, че част от сложната стратегия на дисертацията е да предлага сдвоени анализи, при които коментираните мислители взаимно се осветляват и излагат взаимно ограниченията си. Такива концептуални двойки са Адорно и Бюргер, Изер и Луман, Симондон и Делъоз.) През Адорно е демонстрирано как новото парадоксално може да мине отвъд заплахите от овещяване и остоковяване през връщане към мимезиса, но мимезис на новото, при който новото да остава нетъждествено, разкривайки в една привидност на привидност постоянното несъвпадане на истина и явление (а оттук и на всяко статукво и актуална ситуация на апроприране на изкуството). Това предполага да не се отказваме от идеята за автономия, но заедно с това да съчетаем автономно и хетерономно. Критиката на Бюргер към Адорновото схващане, показва, че отпадането на автономността, което той открива в авангарда, „влече със себе си пълно дискредитиране на новото“ (с.76). Остане ли се с Адорно обаче трябва да се обясни как автономията, за да е „способна за новост“, трябва да остава непълна, преплетена с хетерономия.

Следващите две глави, върху Волфганг Изер и върху Лубомир Долежел, проследяват две възможности за отговор на този проблем. В прочита си на Изер, Еньо Стоянов показва как литературно-антропологическият проект на немския литературовед може да се интерпретира като отговор на проблема за преплитането на автономия и хетерономия. Като критикува нетематизираното от самия Изер разграничаване на реално (от триадата фиктивно-въображаемо-реално) и реалност (като включваща други системи,

изпълняващи прагматични цели), той проследява как „нищетата“ на реалното (с. 118) е нищета, произведена от самите актове на фикционализиране, които позволяват фикцията да се види като прекрочване или трансгресиране на граници (по настояването на Изер) само доколкото, вече отвъд духа на Изер, сама прокарва тези граници като система, отграничаваща се от своята среда. Именно в това литературата ще съчетава неизменно автономия и хетерономия. Това обаче поставя под въпрос антропологическата функция на фикцията, доколкото тя ще се оказва не универсална, а създадена от фикционализиращите операции. Преминавайки през късната недовършена работа на Изер върху емергентността, дисертацията показва, че може би, че ако не е сводима до затворения кръг на вътрешните граници, които литературата чертае и пресича, инвенцията тогава трябва да се търси в онези полета, на които проектът на Изер е обърнал гръб, а именно полетата на семантиката и прагматиката.

Семантичната перспектива е разгледана през теорията на фикционалните светове на Долежел, която стъпва, но и се дистанцира спрямо семантиката на възможните светове. Тази теория показва как новото може да се мисли през конструирането на фикционален свят. Това ще означава, че чрез литературни илокутивни актове ще се появява референт на фикционалните текстове, който нито може да бъде редуциран до актуалния свят, нито може да бъде приравнен на пълните и непротиворечиви възможни светове от философията на Крипке и другите теоретици в тази насока на логиката. Дисертацията показва обаче, че въпреки бунта си срещу модели от типа на Платоновия, Долежеловата теория извършва аналогичен ход, когато въвежда непълнотата на фикционалния свят като определяща за този свят. Така обаче се оказва, че семантичното решение на Долежел изисква все пак трансцендентна опора, която вместо да приближи, отдалечава от реалното. Новото при Долежел отново няма да се случва в реалното.

Алтернативен вариант на осмислянето на семантичната инвенция при Долежел, вариант, който да не стъпва върху фикцията, а върху реториката, дисертацията открива в „Живата метафора“ на Пол Рикьор. Там семантичната инвенция се случва в разцепената референция на метафоричното препращане. Еньо Стоянов показва обаче, че Рикьор поддържа тази теза за хетерореференциалността на литературната метафора на цената на едно твърде ригидно разграничаване на философия от литература, при което автореференциалността е запазена само за философския дискурс, и така не успява да види

авторереференциалното движение на инвенцията, което не отменя, но съпътства хетерореференциалността.

Последните две глави през Бергсон, Симондон и Делюз дават контрапункт на разгледаните теории до този момент. Което не означава, че в тях няма сериозни критики към обсъжданите автори. И все пак именно през мислителите, разгледани тук, се открива алтернатива, на първо място, на прочитите на инвенцията, които изискват трансценденция (от барока през Дерида до Долежел), като, на второ място, позволяват съвместното функциониране на автономия и хетерономия като основано на преплитането на авторереференциалност и хетерореференциалност. От Бергсон идва идеята, развивана и от Симондон, и от Делюз, за иманентност на ставането. Тя включва поне два ключови за дисертацията момента. Първият е, че ако миналото като същинско време включва траене в смисъла на непрестанно изменение, то тогава в самото реално постоянно се появява новото; онтологически и битието, и всичко в него (онтологията на Бергсон не предполага онтико-онтологическа разлика от типа на хайдегерианската) е постоянна инвенция. Вторият момент се отнася към това, че миналото така разбрано като траене (непрестанно изменение и появя на ново) не следва, а е едновременно, съ-временно на настоящето, поради което и в своето постоянно разгъване всяка крачка на ставането е запазена в онова, което идва с оглед на настоящето после. С думите на дисертацията, „самото траене се превръща в запазване на изменението всеки път“ (с. 186) Този аспект, така вдъхновяващ за Симондон, дава съвсем различен вход към въпроса за отношението на инвенцията към даденото, без да изисква прибъгване към трансцендентен обяснителен механизъм. Същевременно обаче, както с основание посочва Еньо Стоянов, концепцията на Бергсон предполага континуалност, непрекъснатост, която тъкмо поради радикалността си не може да отчете проблема за смъртта като прекъсване, което траенето няма как да интегрира.

Този проблем дисертационният труд решава през Симондон и Делюз, при това по начин, който ни връща към литературата и към цялата проблематика, разглеждана до този момент – съчетаването на автономия и хетерономия, авторереференциалността на инвенцията, измерението на смисъла и т.н.. Ще открия три момента от това решение. На първо място, Еньо Стоянов подема схващането на Делюз за бъдещето както е развивано от *Различие и повторение* до *Кино 2. Образът време*. Според това схващане, основано на особена интерпретация на Ницше, бъдещетопостоянно оразличава настояще и минало,

актуално и виртуално, като по този начин се разкрива като чиста форма на времето, при която повторението е повторение на различието. Откъдето и непрестанно новото. То обаче не е противопоставено на смъртта, а е нейно генерализиране, което насища всички моменти с нея. На второ място, бъдещето разбрано по този начин, като произвежда разлики във виртуалното и актуалното, изисква отказ от идеята за еднолинейност на времето. То, напротив, е силата на неистинното, откъсваща от диктата на единната истина и отключваща несъвъзможни времена. Точно в този пункт обаче дисертацията показва как цялата аргументация на Делюз се завърта около литературата и понятия като фикция, мимезис, симулакрум. Не просто инвенцията ни помага да мислим литературата, а литературата хвърля светлина върху това какво е инвенция. Третият момент е свързан с автореференциалното движение на инвенцията (и при Симондон, и при Делюз), което във образувалия се времеви възел (повторението е повторение на новото, има повече от едно минало и т.н.) променя изходните условия. В дисертацията това позволява надграждане на системната теория, така че да се разкрие как автопоетическите системи в инвенцията да променят назад, ретроактивно, условията на самата инвенция, чрез която се създават. Тук е, следователно, и принципното решение за справянето с трансцендентния обяснителен механизъм: при саморефлексивното отнасяне ретроактивно се предефинират изходните условия, иманентно.

Ако опитам, отвъд критиката, която Еньо Стоянов предлага на различните обсъждани автори, да резюмирам най-кратко основната концепция на дисертацията, постъпателно и неумолимо развивана през прочитите на отделните теории, то бих я формулирал така: двата смисъла на инвенция (намирането на нещо вече съществуващо и изнамиране на новото) са свързани в две серии, които резонират, като позволяват новото ретроактивно да формира собствените си условия. За това инвенцията се разкрива като „изнамирането на нещо, което не е било предзададено, като откриването на нещо, което ще е било вече там“ (с. 209). Такова формиране на собствените условия тръгва от самоотнасянето на един мимезис в себе си, който все още не предполага подобие на нищо съществуващо, а е разлика. Тази разлика е смисъл: смисъл, проблясващ между двете серии. Когато стига до този ключов пункт в последната глава, тази върху Делюз и Симондон, Еньо Стоянов показва как още от първата глава сам вече ще е демонстрирал как функционира този механизъм с анализите си на метафората, на понятието за остроумие, на

мимезис и фикция. Това позволява теоретичната позиция да бъде дори по-радикално развита – дисертацията ще е показала не само каква е инвенцията в литературата, как инвенцията функционира в едно произведение, но и между произведенията в развитието на художествените текстове, но също и че самият механизъм на инвенцията, доколкото стъпва върху мимезис в себе си като разлика, която произвежда идентичност и прилика едва на втората крачка, самият механизъм на инвенцията ще е бил литературен. През инвенцията литературата взаимодейства пряко с реалността, създавайки собствените си условия, не просто създава някакъв откъснат от реалното фикционален свят, а реално изнамира нови измерения на реалното. Така дисертацията на Еньо Стоянов успява впечатляващо да изпълни трудното си обещание – да каже нещо ново за новото.

Епистемологическият залог на дисертационния труд надхвърля полето на литературознанието. Развитото понятие за инвенция може да се използва в други дисциплини и в на пръв поглед отдалечени от литературата области. Но заедно с това, изследването изпълнява и едно допълнителна функция – да покаже защо и как и литературата, и заниманието с литература, е важно днес, в един свят, който все повече ги маргинализира.

С богатството си дисертацията предизвиква мисълта и буди много въпроси. Тук ще задам две групи от въпроси. Първата касае работата с конкретни художествени текстове. Може ли да се даде пример с литературно произведение за инвенция? Какво означава да се даде пример за новото? Може ли да се прави анализ с философско-литературоведския апарат, развит от дисертацията и как би изглеждал? Втората група от въпроси засяга съвременното преекспониране и експлоатация на „инвенция“ и „иновация“. Ако инвенцията оперира по начина, описан в изследването, тогава би имало инвенция дори когато става дума за онова, което и Адорно, и Петер Бюргер критикуват като пазарно апроприране, пир което „новото“ е маркер за остоковяване, а представяното за ново стъпва единствено върху постоянното обновяване на едно и също. Може ли в такъв смисъл да се впрегне апарата на дисертацията за една критическа теория на съвременните маркетингови механизми? И, което е по-важно, има ли изменения, инвенции, които да са различни по природа от пазарните инвенции и пазарно “новото”? Инвенции, които да трансформират модуса на трансформация, характерен за съвременното общество?

Дисертацията на Еньо Стоянов „Инвенция и литература в съвременната теория“ е важен принос не само към българското литературознание, а към литературната теория в глобален план, и е чудесно, че по-ранни версии на някои от главите вече са били публикувани и на чужди езици. Надявам се да бъде издадена като книга на български и на английски.

Дисертацията удовлетворява и многократно надхвърля всички съдържателни критерии за тази степен. Авторефератът изчерпателно представя основните моменти на дисертационния труд и коректно посочва важните приноси. Въз основа на всичко казано, убедено гласувам на Еньо Стоянов да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“.

Доц. Дарин Тенев

06 септември 2024 г.

София